

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ Π. ΓΙΕΡΟΥ Δ. Φ.
ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΟΥ

ΑΠΟ ΚΑΝΤ ΕΙΣ FICHTE

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΔΕΛΜΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΔΙΕΘΝΕΣ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ
ΧΑΡΑΛ. Γ. ΚΟΡΝΑΡΟΥ
ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΛ (ΣΤΑΔΙΟΥ) 34
= ΑΘΗΝΑΙ =

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΕΡΑΝ ΜΗΜΗΝ
ΔΗΜΟΥ Γ. ΒΟΥΡΒΟΥΛΗ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ἡ μελέτη αὕτη ἦτο προωρισμένη νὰ τεθῆ, ἐν περιεκτικωτάτῃ περιλήψει, ὡς εἰσαγωγή εἰς τὸ ὑπ' ἐμοῦ μεταφρασθέν ἔργον τοῦ Fichte «Sonnenklarer Bericht κλπ.». Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ δημοσίευσις τοῦ ἔργου τούτου θὰ βραδύνη, δημοσιεύεται ἡ μελέτη αὕτη τώρα χωριστὰ μὲ τοῦτον τὸν ἰδιαιτέρον τίτλον «ἀπὸ Kant εἰς Fichte». Ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ τῆς ἡ μελέτη αὕτη δὲν περιλαμβάνει τὴν ὅλην φιλοσοφίαν τοῦ Kant καὶ τῶν μετὰ τοῦτον μέχρι τοῦ Fichte φιλοσοφησάντων, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνα τὰ μέρη τῆς φιλοσοφίας τῶν φιλοσόφων τούτων τὰ ὁποῖα συμβάλλουν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Fichte· δηλαδή ἡ μελέτη αὕτη δὲν εἶναι ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀπὸ Kant μέχρι Fichte περιόδου, ἀλλ' εἶναι εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Fichte. Εὕρσκεται δὲ αὕτη εἰς στενωτάτην συνάφειαν καὶ ἀποτελεῖ συνέχειαν τρόπον τινὰ τῶν ὑπ' ἐμοῦ μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ σχολίων μεταφρασθέντων καὶ δημοσιευθέντων «Προλεγομένων» τοῦ Kant καὶ τῆς «Μοναδολογίας» τοῦ Leibniz.

Τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τούτου ἀνέλαβεν εὐγενῶς προσφερθεὶς ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος τοῦ κ. Χ. Κορνάρου, τὴν δὲ διόρθωσιν τῶν δοκιμίων ὁ κ. Εὐάγγελος Φωτιάδης, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκφράζω δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστίας μου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ φιλοσοφικὴ διανόησις τῆς Ἀναγεννήσεως ἐξαίρουσα τὸν ἄνθρωπον ἔθεσε τὰς βάσεις τοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ (1). Οὕτω ἡ ἀνάπτυξις τῆς πρὸ τοῦ Kant νεωτέρας φιλοσοφίας παριστάνεται συνήθως ὑπὸ σχηματικὴν μορφήν ὡς ἀποτελουμένη ἐκ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων ρευμάτων.

Ἡ μέθοδος τῆς ἐπιστήμης παρουσιάζει τὴν διανόησιν ἐν ἐνεργείᾳ ἐστραμμένην πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς. Εἰς ταύτην δὲ τὴν μέθοδον ἐμφανίζεται ἡ δυὰς τῆς ἐμπειρίας, τῆς ἐπαγωγῆς, ἡ ὁποία ὀρμάται ἐκ τοῦ κατὰ μέρος, καὶ τῆς παραγωγῆς ἡ ὁποία ὀρμάται ἐξ ἀρχῶν ἰσχυουσῶν ἀνεξαρτήτως τῆς ἐμπειρίας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι σημεῖον τοῦ δυνατοῦ διττοῦ προσανατολισμοῦ τῆς διανοήσεως κατὰ τὸ ἔργον τῆς ἀναζη-

1). Ἡ πεποίθησις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἑαυτόν του φέρει ριζικὴν μεταβολὴν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ τοῦ μέσου αἰῶνος καθ' ὅσον, ἐνῶ ἡ μεσαιωνικὴ διανόησις ἦτο ἀνθρωποκεντρικὴ θεολογικῶς καὶ τελολογικῶς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ μάλιστα ἀνθρωποκεντρικῶς συνδεδεμένος μετὰ τὸν γεωκεντρισμόν, ἡ διανόησις τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι ἀνθρωποκεντρικὴ ἐπειδὴ τὸ πᾶν ἀνάγει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἐνεργητικότητα, παραμένει δὲ ἀνθρωποκεντρικὴ καὶ ὅταν ἠδυνήθη νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ γεωκεντρισμοῦ πρὸ παντός διὰ τῆς φυσικῆς τοῦ Κοπερνίκου. Ἡ φυσικὴ αὕτη εἶναι οὐσιωδῶς ἀνθρωπιστικὴ καθόσον καθίσταται δυνατὴ ἔνεκα τῆς μετατοπίσεως τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὑπὸ τινὰ ἔννοιαν φαίνεται ὅτι ἐπαναλαμβάνεται ἡ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν διανόησιν μετάβασις ἐκ τῆς κοσμολογικῆς φάσεως εἰς τὴν ἀνθρωπολογικὴν ἡ ὁποία εἶχε σημειώσῃ τὴν ἐμφάνισιν τῶν σοφιστῶν. Ὁ Kant τὴν διαφωτίζει ἐξαιρετικῶς παραβάλλων τὴν «ἐπανάστασιν» τὴν γενομένην ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ φιλοσοφικὸν πεδίον πρὸς τὴν ἐπανάστασιν τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Κοπερνίκου εἰς τὸ φυσικὸν πεδίον, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο πολὺ ἀπλοϊκῶς, ἀλλὰ καὶ πολὺ σαφῶς νὰ διατυπωθῇ οὕτω: ἔάν τις νέαι ἐμπειρίαι περὶ τῶν ὁποίων δὲν δύναμαι, ἄλλως τε νὰ ἀμφιβάλλω δὲν εἶναι πλέον συμβιβαστικαὶ μετὰ τὴν θέσιν τοῦ νὰ εἶναι ὁ ἄν-

τήσεως τοῦ ἀληθοῦς; Οὗτος δὲ ὁ διττὸς προσανατολισμὸς δὲν ἐξαρτᾶται ἴσως ἐκ δυάδος πηγῶν τῆς γνώσεως, ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐξ ἴσου ἀρχικῶν καὶ ἀναλλοιώτων; Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης πηγῆς, εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῇ ἡ θεωρία περὶ κόσμου ποιότητων ἐν διηνεκεῖ μεταμορφώσει, τὸν ὁποῖον ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς ἡ ἐμπειρία, καὶ ἡ θεωρία περὶ κόσμου ποσοτικῶν σχέσεων ὠρισμένων καὶ ἀμεταβλήτων, τὸν ὁποῖον ἀποκαλύπτει ὁ μαθηματικὸς λογισμὸς; Καὶ δὲν ἀπαιτεῖται πρὸ παντὸς ἡ ὑποταγὴ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην τῶν δύο τούτων θεωριῶν, ἢ μᾶλλον ἡ ἐκλογή μεταξὺ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης, ἐκ τοῦ ὅτι μία μόνον εἶναι ἡ ἀρχικὴ πηγὴ τοῦ ἀληθοῦς εἰδέναι, καὶ ἡ ἄλλη εἶναι παράγωγος, ἐὰν ὄχι παρεκτροπὴ τῆς πρώτης; Καὶ ἰδοὺ διαγράφονται τὰ δύο μεγάλα ρεύματα τῆς διανοήσεως, ἐμπειρισμὸς (Hobbes ἐν μέρει Locke, κατὰ τινὰς Berkeley, καὶ Hume), καὶ ὀρθολογισμὸς (Descartes, Malebranche κατὰ τινὰς Σπινόζας, καὶ Leibniz).

Κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν κατεύθυνσιν ἡ συγκεκριμένη πραγματικότης εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς διανοήσεως, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται ὑπόκειται εἰς πειραματισμὸν ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως· κατὰ τὴν ὀρθολογικὴν κατεύθυνσιν εἶναι τὸ περιεχόμενον, ἐφ' ὅσον συλλαμβάνεται καὶ νοεῖται ὑπὸ τῆς διανοίας. Ὁ ἐμπειρισμὸς πολεμεῖ τὸν ὀρθολογισμὸν ἐπειδὴ

ἄνθρωπος ἀκίνητος εἰς τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῇ ὥστε αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ἢτοι ἡ γῆ, νὰ εἶναι ὁ κινούμενος; Τοῦτο δὲ φιλοσοφικῶς σημαίνει ἐπάγω εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς ὑποκείμενον τὸ πρόβλημα τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὡς ἀντικείμενον.

Οὕτω ἡ προσοχὴ τοῦ ἀνθρώπου στρέφεται κατὰ πρῶτον εἰς αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον. "Ὅχι εἰς τὸν ἄνθρωπον—κόσμον, ὄχι εἰς τὸν ἄνθρωπον—Θεόν, ἀλλ' εἰς τὸν ἄνθρωπον—ἄνθρωπον· εἰς τὸν ἄνθρωπον καθαρῶς καὶ ἀπλῶς τοιοῦτον. Οὗτος, τῷ ὄντι, δὲν εἶναι πλέον ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος διὰ νὰ μάθῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι, παρατηρεῖ τὸν κόσμον· οὐδὲ ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἀνακαλύπτει τὴν ἰδίαν του πνευματικότητα μόνον διὰ μέσου τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεόν. Ἄλλ' εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος αἰσθάνεται δι' ἑαυτοῦ, ἑαυτόν, πνευματικὴν φύσιν : ὁ ὁποῖος ἔχει ἀξίαν καθ' ἑαυτόν, ἀνεξαρτήτως πάσης κοσμικῆς ἢ θείας πραγματικότητος. Τὰ προβλήματα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ λυθοῦν ὀρμώμενα ἐκ τοῦ ἐγώ : ἐπειδὴ τὸ ἐγώ εἶναι νόησις (cogito ergo sum), καὶ πᾶν πρόβλημα προϋποθέτει νοοῦσαν συνείδησιν πρὸ τῆς ὁποίας τοῦτο τίθεται. Ἐντεῦθεν ἡ ἀρχὴ ὀλοκλήρου τοῦ νεωτέρου ἰδανισμοῦ (Idealismus).

οὗτος δίδει ὑπερέχουσαν ἀξίαν εἰς τὸν λόγον θεωρούμενον ὡς ἀνεξάρτητον τῆς ἐμπειρίας, ἐνῶ κατὰ τὸν ἐμπειρισμὸν εἰς τὴν ἐμπειρίαν πρὸ πάντων ἔγκειται ἡ ἀξία τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀντίθεσις κυρίως ἔγκειται εἰς τὴν διάφορον καταγωγὴν καὶ εἰς τὸ διάφορον κύρος τὰ ὁποῖα ἀποδίδουν εἰς τὰς ἀναγκαίας καὶ καθολικὰς γνώσεις. Ὁ ὀρθολογισμὸς, ἐπειδὴ ἡ ἐμπειρία δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ εἶναι καὶ ὄχι τὸ ἀναγκαῖον εἶναι, δίδει γεγονὸς ἀλλὰ δὲν λέγει ὅτι πάντοτε καὶ ἀναγκαστικῶς τὸ τοιοῦτον γεγονὸς ὀφείλει νὰ λαμβάνη χώραν, συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἀναγκαῖον καὶ καθολικὸν εἰς τὴν γνῶσιν, εἶναι ἀνεξάρτητον τῆς ἐμπειρίας, εἶναι ἔμφυτον ἢ, ὅπωςδήποτε, *a priori* ἐν σχέσει πρὸς αὐτὴν καὶ τὸν ὄρον τῆς Ἐνῶ διὰ τὸν ἐμπειρισμὸν δὲν ὑπάρχει, κατ' ἀκρίβειαν, ἀναγκαιότης καὶ καθολικότης εἰς τὴν γνῶσιν, τὸ πᾶν πηγάζει ἐκ τῆς ἐμπειρίας, αὕτη δίδει τὸν πλοῦτον εἰς τὴν ἡμετέραν γνῶσιν καὶ σημειώνει τὰ ὄριά της. Ἡ πάλη μεταξὺ ἐμπειρικῶν καὶ ὀρθολογιστῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἀντιθέτων ἀποφάνσεων τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀναλύσουν τὸ πᾶν εἰς τὸ δεδομένον ἢ εἰς τὸ *a posteriori* καὶ τοῦ νὰ ἀναλύσουν τὸ πᾶν εἰς τὴν ἰδέαν ἢ εἰς τὸ *a priori*. Οἱ μὲν ἐμπειρικοὶ δυσχυρίζονται ὅτι ἡ αἰσθητὴ ἐμπειρία εἶναι τὸ πᾶν· οἱ δὲ ὀρθολογισταὶ ἐπικαλοῦνται τὴν *ordo idearum* ἐπειδὴ *ordo idearum idem est ac ordo rerum* (1).

Ὁ ἐμπειρισμὸς καὶ ὁ ὀρθολογισμὸς ὁρμῶνται ἐκ δύο προϋποθέσεων ἐξ ἴσου ἀναποδείκτων: ὁ πρῶτος δηλονότι προϋποθέτει ὅτι ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις εἶναι τελείως ἀκριβὴς πρὸς τὴν πραγματικότητα, πρὸς τὸ φυσικὸν γεγονὸς· ὁ ὀρθολογισμὸς, ὅτι ἡ διάνοια ἀντλεῖ ἀπ' εὐθείας καὶ ἄνευ ἐνδεχομένης πλάνης ἐκείνας τὰς πρώτας ἀληθείας αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰς ἀρχὰς τῆς παραγωγῆς καὶ αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ἐκ-

1). Ὅτι ἡ ἐπαγωγικὴ καὶ παραγωγικὴ μέθοδος ἢ ὅπερ τὸ αὐτὸ αἴσθησις καὶ νόησις εἶναι δύο πράγματα, καὶ ὅτι πρέπει καὶ νὰ θεωρῶνται διακεκριμένα ἕνεκα τῆς εἰδικῆς φύσεως καὶ τῆς εἰδικῆς λειτουργίας των, ἢ μίᾳ μερικῇ ἢ ἄλλῃ καθολικῇ, ἢ μίᾳ *a posteriori* ἢ ἄλλῃ *a priori*, κλπ. εἶναι νομίζω ἐκτὸς ἀμφιβολίας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ εἰσαγάγωμεν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐνεργειῶν σχέσιν ὀξείας ἀντιθέσεως ἢ νὰ ἀρνηθῶμεν εἰς αὐτάς οἴανδήποτε ἄλλην σχέσιν ἐκτὸς τῆς ἀποκλείσεως ἢ τῆς ὑποταγῆς. Ἀμφότεραι εἶναι μορφαὶ τῆς μιᾶς καὶ μόνῃς γνώσεως, τῆς γνώσεως τοῦ αὐτοῦ πραγματικοῦ.

φραστικά, τῆς ὕφης τῆς φυσικῆς πραγματικότητος. Ἄλλὰ μήπως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ αἱ δύο αὗται προϋποθέσεις ἀυθαίρετοι; Δὲν εἶναι μήπως ἀληθὲς ὅτι αἱ αἰσθήσεις ἐνίοτε μᾶς ἀπατοῦν, καὶ λοιπὸν δύνανται πάντοτε νὰ μᾶς ἀπατοῦν; Δὲν παραμένει δὲ πάντοτε ἐν ἰσχύϊ ἡ ἐνστασις τοῦ ἀρχαίου σκεπτικισμοῦ, ὅτι εἶναι παράλογον τὸ νὰ θέλωμεν νὰ ἀναλογίσωμεν τὴν κατ' αἴσθησιν ποράστασιν, ἢ ὅποια εἶναι ἐντὸς ἡμῶν, πρὸς πραγματικότητα, ἢ ὅποια εἶναι ἐκτὸς ἡμῶν, ὅταν αὕτη ἢ πραγματικότης δὲν δύναται νὰ ἀποκαλυφθῇ ἄλλως εἰς ἡμᾶς ἢ διὰ μέσου αὐτῆς τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως; Ὡς πρὸς δὲ τὰς πρώτας ἀληθείας τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἐάν, ὅπως ὑποστηρίζεται, αὗται εἶναι κατὰ τὴν γένεσιν τῶν ἀνεξάρτητοι τῆς ἐμπειρίας, πῶς δύνανται νὰ ἐφαρμοσθοῦν κατὰ τρόπον ἰσχύοντα εἰς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα, ἢ ὅποια μόνον διὰ τῆς ἐμπειρίας κοινωνεῖ μὲ τὸ ἡμέτερον πνεῦμα; Εἶναι τὸ κριτικὸν πρόβλημα τῆς γνώσεως, τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλεται εἰς τὴν σκέψιν τῶν φιλοσόφων.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἐάν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος πᾶσαν πραγματικοκρατικὴν ἢ ἰδανιστικὴν θεωρίαν, δύναται νὰ διατυπωθῇ ἀπλοϊκῶς ὡς ἑξῆς: ὑπάρχει ἀνταπόκρισις μεταξὺ τοῦ αἰσθάνεσθαι τοῦ ὑποκειμένου καὶ πράγματος τὸ ὁποῖον εἶναι διάφορον αὐτοῦ; Καὶ ἐν καταφατικῇ περιπτώσει, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν συνείδησιν ταύτης τῆς ἀνταποκρίσεως; Καὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο δὲν εἶναι παντελῶς νέον· καὶ αὐτὸ ἐμφανίζεται νέον, ἐπειδὴ πολυπλοκωτέρα εἶναι ἢ νέα τοῦ διατύπωσης· ἀλλὰ κατὰ βάθος εἶναι μία ὅψις τοῦ αἰωνίου ζητήματος τῆς σχέσεως νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ. Μόνον ὅτι ἔνεκα τῆς μεγαλυτέρας σπουδαιότητος τὴν ὅποιαν ἔλαβεν ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης, τὸ νοητὸν ταυτίζεται μὲ τὴν σκέψιν, ἢ ὅποια γίνεται ὁ ἄξων πέριξ τοῦ ὁποίου θὰ δυνηθῇ νὰ στραφῇ ἢ ἀνάπτυξις τοῦ νεωτέρου ἰδανισμοῦ, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸν Ἑγελον θὰ δυνηθῇ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ταυτισμὸν τοῦ νοεῖν μὲ αὐτὴν τὴν πραγματικότητα. Οὕτω τὸ αὐτὸ πρόβλημα δύναται νὰ διατυπωθῇ κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: ποῖα σχέσις δύναται νὰ καθορισθῇ μεταξὺ τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου καὶ τῆς πραγματικότητος ἢ ὅποια ἐμφανίζεται εἰς αὐτὸ ὡς ἑξωτερική; Κατὰ τὴν μελέτην τῆς τοιαύτης σχέσεως ἢ νεωτέρα φιλοσοφία δύναται νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸν «κοπερνικανισμόν» ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τὴν ὅποιαν ἀναφέρομεν ἀνωτέρω

τῆς Ἀναγεννήσεως, ὡς ἐάν οὗτος, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπη ὁ φυσικός, ἦτο νέα τις ὑπόθεσις ἢ ὁποῖα εἰσάγει ἄλλο στοιχεῖον εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ προβλήματος: τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν. Δι' αὐτὸ τείνει νὰ ἐξηγήσῃ διὰ μέσου ταύτης ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μὲ τοὺς προηγουμένους παράγοντας ἀπεκαλύπτετο ἄλυτον. Ἐπομένως νεκρὰ καὶ πολὺ νεκρὰ ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως εἶναι πᾶσα διδασκαλία ἢ ὁποῖα δὲν κάμνει τὸν ἄνθρωπον τὸ κέντρον εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀναφέρονται πᾶσαι αἱ παρατηρήσεις τῆς.

Τὰ δύο ρεύματα τοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ τὰ ὁποῖα εἰς πρώτην ἐξέτασιν παρουσιάζονται ὡς παράλληλα καὶ τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν κοινὴν συνήθειαν θεωροῦνται ὡς συμβάλλοντα εἰς τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν, δὲν εἶναι πολὺ μεμακρυσμένα μεταξύ των οὐδὲ πρὸ τοῦ Kant. Δὲν εἶναι διάφορος τόσον ἢ βαθυτέρα των σημασία ὅσον ἢ ἰδιαιτέρα ὄψις τὴν ὁποῖαν ταῦτα ἔλαβον συμφώνως πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας τάσεις, ὀφειλομένας εἰς τὴν διαφορὰν τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς φυλῆς, τῶν ἰδιαιτέρων φιλοσόφων οἱ ὁποῖοι τὰ ὑπεστήριζον καὶ ἐκ τοῦ πῶς ἀρχικῶς ἐθεωρήθη τὸ πρόβλημα. Οὕτω βλέπομεν ἤδη εἰς τὴν καρτεσιανὴν σχολὴν ὅτι ἐμφανίζεται τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ, ὑπὸ τὴν κατονομασίαν σχέσεως ψυχῆς καὶ σώματος, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖον εἰς τὸν ἀγγλικὸν ἐμπειρισμὸν ἐμφανίζεται ὡς σχέσις αἰσθήματος τοῦ ὑποκειμένου καὶ ἐξωτερικοῦ κόσμου· τότε δὲ θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ καλύτερον ὅτι συμβολὴ τῶν δύο ρευμάτων δύναται νὰ σημειωθῇ καὶ εἰς τὸν Leibniz. Οὗτος ἐν τούτοις εἶναι ἀκόμη ἀρκετὰ μακρὰν ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἐπιτευχθοῦν μὲ τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν, ἀκόμη ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ μέχρι τίνος σημείου ὁ ἀγγλικὸς ἐμπειρισμὸς εἶχε φθάσει μὲ τὴν κριτικὴν τῆς αἰτιότητος τοῦ Hume. Δὲν ἠδύνατο δηλαδὴ ὁ Leibniz νὰ κατανοήσῃ ὅτι ὁ τοιοῦτος ἐμπειρισμὸς ἠδύνατο ὀριστικῶς νὰ ἀναιρεθῇ μόνον ὅταν γίνῃ χρῆσις τῶν ἰδίων του ὄπλων, ἦτοι διὰ τῆς ἀντιπαραθέσεως εἰς τὴν λατρείαν τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἄλλῃν ἐμπειρίαν, τὴν κριτικὴν ἐμπειρίαν τοῦ a priori, ὅχι δὲ μὲ ἀφρηρημένην μεταφυσικὴν ὑπόθεσιν ὡς εἶναι ἢ ὑπόθεσις τῆς προδιατεταγμένης ἁρμονίας.

Ὁ ὀρθολογισμὸς λοιπὸν παράγει τὴν ἀναγκαίαν καὶ καθο-

λικήν γνῶσιν ἐκ τοῦ λόγου, ὁ ἐμπειρισμὸς παράγει τὴν γνῶσιν ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Ὁ ὀρθολογισμὸς δηλαδὴ καὶ ὁ ἐμπειρισμὸς ὑπέβαλον τὴν νόησιν εἰς ἀνάλυσιν διὰ νὰ συλλέξουν παρ' αὐτῆς ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τῆς γνώσεως εἰς τὰ ὁποῖα ὠφέλιετο τὸ ἀντικειμενικὸν κῦρος τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως (μαθηματικαὶ καὶ φυσικαὶ ἐπιστήμαι) ταῦτα δὲ τὰ στοιχεῖα τὰ γνωστικὰ ἔπειτα ὁ ὀρθολογισμὸς ἐπεδίωξε νὰ χρησιμοποιήσῃ διὰ νὰ ἀνοικοδομήσῃ τὴν ὑπεραισθητὴν πραγματικότητα, Θεὸν τὴν ἀθανασία καὶ ἐλευθερίαν τῆς ψυχῆς, τὸν κόσμον ἐν τῇ ἐνότητι καὶ ὁλότητι του (μεταφυσική). Ὁ ὀρθολογισμὸς ταυτίζει τὰ τοιαῦτα γνωστικὰ στοιχεῖα μὲ ἰδέας, ἢ ἐννοίας καὶ λογικὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἡ νόησις κέκτηται καθ' ἑαυτήν, ὡς ἴδιόν της περιεχόμενον συμφυὲς πρὸς αὐτήν, ἀνεξάρτητον τῆς ἐμπειρίας (ἔμφυτοι ἰδέαι ἢ ἐννοιαὶ τοῦ Καρτεσίου, δυνάμει ἔμφυτον ὅλης τῆς γνώσεως εἰς τὴν μονάδα κατὰ τὸν Leibniz). Αὗται δὲ αἱ πρωταρχικαὶ ἀρχαὶ εἶναι κοινὴ κληρονομία πάντων τῶν νοούντων, ἔχουν καθολικότητα καὶ πρὸς τούτοις, ἐπειδὴ ἔχουν ἐντὸς των συνεπτυγμένως ὅλην τὴν γνῶσιν, καθιστοῦν δυνατὴν εἰς τὴν διάνοιαν τὴν ἀνάλυσιν: ἡ διάνοια δηλαδὴ ὀρμωμένη ἐκ τούτων συνάγει τὴν μίαν σκέψιν ἐκ τῆς ἄλλης μὲ ἐκείνην τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα ἢ ὁποῖα ἀποκαλύπτεται κατὰ τὴν μᾶλλον τυπικὴν της μορφήν εἰς τὴν μαθηματικὴν ἀπόδειξιν. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν ὀρθολογισμὸν συμβαίνει ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐξηγηθῇ οὕτω ἡ λογικὴ ἀκρίβεια τῶν μαθηματικῶν καὶ γενικώτερον, δικαιολογεῖται ἡ δυνατότης καθολικῶν καὶ ἀναγκαιῶν γνώσεων κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς φύσεως, ἐξ ἄλλου δὲ εἶναι δυνατόν, ἐπὶ τῇ βάσει τούτων τῶν ἐννοιῶν καὶ λογικῶν ἀρχῶν νὰ κατασκευασθῇ μεταφυσικὴ μαθηματικὸς τύπου (1).

1). Πᾶσαι αἱ ἀδυναμίαι τοῦ ὀρθολογισμοῦ δύνανται τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὰ ἀρχικὰ ἐλαττώματα τοῦ σημείου ἐξορμήσεώς του, ἤτοι εἰς τὴν ἐρμηνείαν τὴν ὁποῖαν δίδει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, ὑποθέτων ὅτι τὸ ἰδεώδες καὶ ἡ τελειοτάτη μορφή της παριστάνονται ὑπὸ τῆς μαθηματικῆς γνώσεως, καὶ ζητῶν νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς μεθόδους τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν εἰς πάντα τὰ πεδία τῆς γνώσεως, καὶ κατὰ πρῶτον εἰς τὴν διατύπωσιν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν. Ὁ δὲ ἀπειροστός λογισμὸς ἐπιτρέπων νὰ ἀκολουθήσωμεν μὲ ἀλγεβρικὰς συναρτήσεις πάσας τὰς ἀπειροστημορίους ἀλλοιώσεις τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν, ἐφαίνετο ὅτι ἐπανελάμβανε πάντοτε περισσότερο τὴν θέσιν καθ' ἣν τὰ μαθηματικὰ

Καί εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ ὀρθολογισμός, ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν νέαν κατεύθυνσιν, εἶχε βαθέως μεταβάλει τὴν ση-

εἶναι ἀνώτατος κυρίαρχος πασῶν τῶν ἐπιστημῶν. Ἄλλ' ἡ ἐκδοχὴ αὕτη δὲν δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ; ἤδη δὲ ἀπ' ἀρχῆς αἱ προσπάθειαι τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Galilei διὰ νὰ διαφωτίσουν τὴν συνθετικὴν ἐργασίαν τῆς γνώσεως ἐδείκνυον ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν πᾶσαι αἱ γνώσεις νὰ παρασταθοῦν ὑπὸ μορφήν ἀναλυτικὴν παραγωγικὴν, ὅπως ἔκαμνον ἡ γεωμετρία καὶ ἡ κλασικὴ ἀριθμητικὴ, καὶ ὅπως ἤθελον ἡ ἀριστοτελικὴ λογικὴ καὶ ἡ καρτεσιανὴ μέθοδος : ἐπειδὴ δὲν εἶναι τοιοῦτου χαρακτήρος αἱ γνώσεις αἱ ὁποῖαι εἶναι εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ σχηματισμοῦ, ἤτοι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι μᾶς ἐνδιαφέρουν περισσότερο. Ἄλλ' ἂν καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικὴν πρόοδον τοῦ εἰδέναι, ἡ κλασικὴ γεωμετρία ἐφάνετο πρὸ πάντος ὅτι ἀπεδεικνύετο ὡς ἀπόλυτος ἐπιστήμη πρὸ τῆς σχετικῆς ἀβεβαιότητος τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν. Οὗτος ὁ ἀπόλυτος χαρακτήρ τῆς μαθηματικῆς γνώσεως ἐβασίζετο, ὡς γνωρίζομεν, ἐπὶ τῆς ταυτότητος τῶν ἀρχῶν ἐκ τῶν ὁποίων αὕτη ὀρμᾶται (ἀξιώματα, αἰτήματα) μὲ ἀρχὰς αἱ ὁποῖαι ἐφάνοντο σύμφυτοι καὶ ἔμφυτοι εἰς τὴν ἀνθρώπινην διάνοιαν, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ὅτι ἀποτελοῦν αὐτὴν τὴν βᾶσιν τῆς ἀληθείας. Ἄλλ' ὅμως ἡ νεωτέρα κριτικὴ ἀπέδειξεν ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὗται δὲν ἔχουν χαρακτήρα ἀπόλυτον ἀλλὰ σχετικὸν καὶ αὐθαίρετον. Μάλιστα, ἐφ' ὅσον αὗται ἔχουν τὴν ἀξίωσιν νὰ γίνουν δεκταὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη ἀποδείξεως, ἀφήνουν ἀνοικτὴν τὴν ὁδὸν εἰς τὴν ἄρνησιν : διότι, ἐὰν εἶναι ἀληθές ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι δι' ἐνὸς σημείου διέρχεται μίαν μόνον παράλληλον, πρὸς δοθεῖσαν εὐθεῖαν, εἶναι ἐπίσης ἀληθές ὅτι νοερῶς δὲν συναντῶμεν δυσκολίαν εἰς τὸ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δι' ἐκείνου τοῦ σημείου διέρχονται περισσότεραι τῆς μιᾶς παράλληλοι πρὸς τὴν δοθεῖσαν εὐθεῖαν. Πάντα τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ αἰτήματα τῆς εὐκλείδειου γεωμετρίας εἶναι τούτου τοῦ εἴδους : ταῦτα γίνονται οὕτως δεκτὰ εὐκόλως καὶ ἡδυνήθησαν νὰ πιστευθοῦν ἐπὶ μακρὸν ἀπόλυτοι γνώσεις, ἐπειδὴ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ δεδομένα τῆς ἡμετέρας πρακτικῆς ἐμπειρίας, ἡ ὁποία κινεῖται κατὰ τρεῖς τάξεις κινήσεων, καὶ μάλιστα μᾶς φέρει εἰς τὸ νὰ κατασκευάσωμεν χῶρον τριῶν διαστάσεων, καὶ κανονίζεται ἀκριβῶς ὅπως ἀπαιτοῦν τὰ αἰτήματα τῆς εὐκλείδειου γεωμετρίας. Ἄλλ' ἐὰν ἐπεκτείνωμεν τὴν ἡμετέραν παρατήρησιν ἐκ ταύτης τῆς περιορισμένης ἐμπειρίας τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἰς τὴν ἐμπειρίαν, π.χ. τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ἀστρονόμος περὶ τοῦ σύμπαντος, θὰ ἴδωμεν ὅτι τὰ αἰτήματα ταῦτα δύνανται εὐκόλως νὰ ἀντικατασταθοῦν ὑπ' ἄλλων : δυνάμεθα δηλαδὴ νὰ δεχθῶμεν ἄνευ δυσκολίας ὅτι δύο παράλληλοι εὐθεῖαι εἰς ἄπειρον ἀπόστασιν συναντῶνται, ἀντὶ τοῦ ὅτι δὲν συναντῶνται ποτέ, καὶ ὅτι αὕτη ἡ εὐθεῖα εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι τμήμα κύκλου ἀπείρου ἀκτίνοσ' ἐπειδὴ τὸ πᾶν εἰς τὴν κοσμικὴν φύσιν, καὶ αὐτὸ τὸ φῶς κινεῖται κατὰ γραμμὰς καμπύλας. Ἀρκεῖ ἡ ἀντικατάστασις τῶν αἰτημάτων τούτων διὰ νὰ τροποποιήσῃ ὀλικῶς τὸ σύνολον τῶν γεωμετρικῶν προτάσεων, καὶ ἐπομένως νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς γένε-

μασίαν τοῦ λογικοῦ, εἶχε μεταρρυθμίσει τὴν μεθοδικήν, εἶχε κατασκευάσει συστηματικὴν πρὸς τὴν ὁποίαν ἠδύναντο νὰ

σιν γεωμετρίας ὅπως διαφόρου τῆς τοῦ Εὐκλείδου, τὴν ὁποίαν συνήθως καλοῦμεν μὴ εὐκλείδιον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πρώτην : ἡ γεωμετρία αὕτη μακρὰν τοῦ νὰ εἶναι ἀπλοῦν παίγνιον ἐφευρετικῆς δεξιότητος, δεικνύεται πολὺ καταλληλοτέρα τῆς ἄλλης διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀστρονομικῶν φαινομένων, Καὶ τὰ ἀξιώματα παρὰ τὴν καθολικότητά των ἢ ὁποῖα τὰ καθιστᾷ κοινὰ πᾶσιν τῶν ἐπιστημῶν, δύνανται κατ' ἀναλογίαν νὰ συζητηθοῦν καὶ νὰ τροποποιηθοῦν : οὕτω ἡ ἀρχὴ ὅτι τὸ ὅλον εἶναι πάντοτε μεγαλύτερον ἐνὸς τῶν μερῶν, παύει τοῦ νὰ ἰσχύη ἐὰν παρατηρήσωμεν τὰ ἄπειρα σημεῖον ἐνὸς ἐπιπέδου, δοθέντος ὅτι καὶ εἰς ἐν περιωρισμένον μέρος τοῦ ἐπιπέδου τὰ σημεῖα εἶναι ἐν τούτοις πάντοτε ἄπειρα. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ αἰτήματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὑπόκεινται εἰς ὁμοίαν κριτικὴν : π.χ. τὸ αἶτημα ὅτι ἡ φύσις ἐργάζεται πάντοτε κατὰ ὁμοιόμορφον τρόπον εἰς ὁμοίας περιπτώσεις, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διατυπωθῆ κανεὶς ἐπιστημονικὸς νόμος, εἶναι μόνον ἐπακολούθημα τῆς θεωρίας περὶ κοσμικῆς τάξεως, ἀποδειχθείσης κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ προφανῶς πᾶν ἄλλο ἢ ἀνεπίδεκτος συζητήσεως. Αἱ παρατηρήσεις αὗται φέρουν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῶν μαθηματικῶν δὲν εἶναι ἀπόλυτοι, ἀλλὰ σχετικαὶ ὅσον αἱ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ ἡ ὑπεροχὴ των ἔγκειται μόνον, ὡς πρὸς τὴν περίπτωσιν τῆς εὐκλείδιου γεωμετρίας καὶ τῆς κλασικῆς ἀριθμητικῆς, εἰς τὸ γεγονός ὅτι αὗται ἀνταποκρίνονται κατὰ θαυμάσιον τρόπον εἰς τὰς πρακτικὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἡμετέρας ζωῆς καὶ εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἡμετέρας συνήθους ἐμπειρίας. Ἡ ἀπόλυτος ἐπομένως ἀλήθειά των περιστέλλεται εἰς τὸ νὰ εἶναι μόνον κατάλληλος ἀρμοδιότης. Ἀλλὰ μὲ τὴν αὐτὴν αὐθαιρεσίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐξελέγησαν αὗται καὶ διετυπώθησαν, δύνανται νὰ ἐκλεγοῦν καὶ νὰ διατυπωθοῦν ἄλλαι διάφοροι καὶ ἀντίθετοι, ὅταν τοῦτο συμφέρῃ εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς γνώσεως καὶ τῆς δράσεως. Ἐξ ἄλλου, αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστήμαι εἶναι τυπικῶς ἀφηρημέναι : ἡ ἀκριβὴς δηλαδὴ τάξις καὶ ἡ λογικὴ ἀλληλουχία παραγωγικοῦ τύπου ὑπὸ τὸν ὁποῖον αὗται προχωροῦν, συνάγουσαι ἐκ τούτων τῶν κατὰ βούλησιν ἀρχῶν τελείως συνηρτημένον σύστημα, τὸ ὁποῖον δίδει συνήθως τὴν ἀπάτην τοῦ ἀπολύτου, ἐπιτυγχάνονται ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦ νὰ ἐγκαχαλείπουν τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα καὶ νὰ κινῶνται ἐντὸς πεδίου ἀφαιρέσεων, αἱ ὁποῖαι, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀπεκόπησαν ὑπὸ τῆς ἡμετέρας διανοίας κατὰ τὸ ζῶν ρεῦμα τῆς ζωῆς, δύνανται νὰ παριστάνωνται μὲ τόσην σταθερότητα καὶ σαφήνειαν. Ἄλλ' ὅσον καθαρὰ καὶ ἂν εἶναι αὕτη ἡ ἀφαίρεσις καὶ ὅσον ἀσφαλῶς χωρεῖ ὁ συλλογισμὸς ἐκ τῶν κατὰ βούλησιν τεθέντων αἰτημάτων, δὲν κατορθώνομεν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ ἀποκτήσωμεν γνώσιν τινα τῆς τάξεως εἰς τὴν ὁποίαν ἀποβλέπει ἡ φιλοσοφία, ἀλλὰ μόνον σύνολον γνώσεων αἱ ὁποῖαι, ἂν καὶ εἶναι ἀφηρημέναι, ἔχουν τὴν σημασίαν των εἰς τὰς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ γίνουν καὶ χάριν

έναρμονίζονται και αἱ μέθοδοι(1) και τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιστήμης· ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀνακρινισθεῖσαν θεωρητικὴν προοπτικὴν, τὰς βαθείας λογικὰς και γνωσιολογικὰς ἀναλύσεις ἢ μεταφυσικὴ κατεύθυνσις τῆς θεωρητικῆς γνώσεως ἐπανήγαγε τὸν ὀρθολογισμόν εἰς τὸν κύκλον τῶν προβλημάτων τῆς παραδεδομένης δογματικῆς φιλοσοφίας και τὸν περιέπλεξε εἰς τὴν διαλεκτικὴν τῶν λύσεών των. Ὁ δὲ ἐμπειρισμὸς ταυ-

τῶν ὁποίων συνήχθησαν. Ὁ ὀρθολογισμὸς μὴ δυνάμενος νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἰδιάζουσαν ταύτην φύσιν τῶν μαθηματικῶν, ἐπίστευσε ὅτι δύναται νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν νοησιοκρατικὴν των μέθοδον εἰς τὴν γνώσιν τοῦ ἀπολύτου· και εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην ἔχουν τὰς ρίζας των πᾶσαι αἱ ἀντιφάσεις του και πάντα τὰ προβλήματα του φαινομενικῶς ἄλυτα.

1). Ἀξιοσημειώτον μεταβολὴν σημασίας ὑπέστη ἡ ἔννοια τοῦ λόγου ἐν σχέσει πρὸς τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν εἶχε κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα. Κατὰ τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ συστήματα τοῦ 17ου αἰῶνος, λέγει ὁ Cassirer, (Die Philosophie der Aufklärung 1932), κατὰ τὸν Descartes και τὸν Malebranche κατὰ τὸν Spinoza και τὸν Leibniz ὁ λόγος εἶναι τὸ ἔδαφος τῶν «αἰωνίων ἀληθειῶν», ἐκείνων τῶν ἀληθειῶν αἱ ὁποῖαι εἶναι κοιναὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινον και τὸ θεῖον πνεῦμα. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον γνωρίζομεν και ἐποπτεύομεν τὸ ἐποπτεύομεν ἀπ' εὐθείας ἐν τῷ Θεῷ· πᾶσα πράξις τοῦ λόγου μαρτυρεῖ τὴν συμμετοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν θεῖαν οὐσίαν, ἀνοίγει εἰς ἡμᾶς τὸ βασίλειον τοῦ νοητοῦ, τοῦ ὑπεραισθητοῦ. Ὁ 18ος αἰὼν δίδει εἰς τὸν λόγον ἄλλην σημασίαν, μετριωτέραν. Ὁ λόγος δὲν εἶναι πλέον σύμπλεκμα «ἐμφύτων ἰδεῶν» δεδομένων πρὸ πάσης ἐμπειρίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐκδηλώνεται ἡ ἀπόλυτος οὐσία τῶν πραγμάτων. Ὁ λόγος δὲν εἶναι τόσον, μίᾳ τοιαύτῃ κατοχῇ ὅσον μᾶλλον μίᾳ δεδομένη μορφῇ κτήσεως. Δὲν εἶναι τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ πνεύματος, εἰς τὸ ὅποιον φυλάσσεται καλῶς ἡ ἀλήθεια, ὡς κεχαραγμένον νόμισμα· εἶναι ἡ ἀρχικὴ δύναμις τοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας και εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς. Αὕτη ἡ καθορίζουσα πράξις εἶναι τὸ σπέρμα και ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις πάσης ἀληθοῦς βεβαιότητος. Ὁ 18ος αἰὼν δὲν θεωρεῖ τὸν λόγον ὡς ὠρισμένον περιεχόμενον γνώσεων, ἀρχῶν, ἀληθειῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς μίαν ἱκανότητα, ὡς δύναμιν τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τελείως μόνον κατὰ τὴν ἄσκησιν και ἀνάπτυξίν του. Τί εἶναι και τί δύναται δὲν θὰ δυνηθῶμεν ποτὲ νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων του, ἀλλὰ μόνον ἐκ τῆς λειτουργίας του. Καὶ ἡ σπουδαιότερα λειτουργία του εἶναι ἡ ἱκανότης τοῦ δένειν και λύειν, Ὁ λόγος ἀναλύει πᾶν ἀπλοῦν δεδομένον πράγματι, πᾶν ὅ,τι ἐπιστεῦθη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μαρτυρίας, τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς παραδόσεως, τῆς αὐθεντίας· ὁ λόγος δὲν ἀναπαύεται προτοῦ ἀναλύσῃ τὸ πᾶν εἰς τοὺς ἄλλους παράγοντάς του και μέχρι τῶν τελευταίων ἐλατηρίων τῆς πίστεως και τῆς πεποιθήσεως. Ἀλλὰ μετὰ ταύ-

τίζει τὰ στοιχεῖα τῆς γνώσεως μὲ τὰ δεδομένα τῆς αἰσθητικότητας ἢ γενικώτερον τῆς ἐμπειρίας: καὶ ἀναθέτει εἰς τὴν νόησιν τὸ ἔργον νὰ προσθέτῃ, διὰ συνθέσεως, πάντοτε νέα αἰσθητὰ δεδομένα εἰς τὰ ἤδη ἐνυπάρχοντα εἰς τὴν ἐμπειρίαν, νὰ προσθέτῃ μέρος τοῦ τῆς ἐμπειρίας εἰς ἄλλο μέρος τῆς ἐμπειρίας· τοῦτο δὲ εἶναι δυνατόν ἐπειδὴ τὰ διαδεχόμενα μέρη περιέχονται εἰς αὐτὴν τὴν συνείδησιν. Ἄλλ' ἡ πρόσθεσις αὕτη γίνεται διὰ τῆς ὁδοῦ τῶν συνειρμικῶν συνδέσεων (τῆς συνυπάρξεως καὶ διαδοχῆς) αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν τίποτε τὸ καθολικὸν καὶ τὸ ἀναγκαῖον· ἡ ἐμπειρία εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶναι, ἀλλὰ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι διαφοροτρόπως (ἔλλειψις ἀναγκαιότητας)· ἡ ἐμπειρία λέγει εἰς ἡμᾶς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἕως τώρα, καὶ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον συχνότερον συμβαίνει, ἐν σχέσει πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν συνείδησιν, ἀλλὰ δὲν δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι πάντοτε πανταχοῦ καὶ διὰ πάσας τὰς συνειδήσεις πρέπει οὕτω νὰ εἶναι (ἔλλειψις καθολικότητας). Πιστεύεται ὅτι ὑπάρχουν ἀναγκαῖοι καὶ καθολικοὶ δεσμοὶ μεταξὺ τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας (αἰτιότης). Ἄλλ' οὗτοι οἱ δεσμοὶ παρήχθησαν ἐκ τῆς συνηθείας, δὲν ὑπερβαίνουν δηλαδὴ τὸ γεγονός (καίτοι ἐπαναλαμβάνόμενον) καὶ μάλιστα γεγονός ὅπως ὑποκειμενικὸν (Hume). Ὡς πρὸς τὰ μαθηματικὰ δέ, ταῦτα γίνονται μὲν δι' ἀναγκαιῶν καὶ καθολικῶν συνδέσεων, ἀλλ' εἶναι αὗται συνδέσεις ὀνομάτων, ἀφηρημένων κατασκευασμάτων τῆς ἡμετέρας διανοίας, δὲν εἶναι συνδέσεις πραγμάτων (Locke, Hume). Ἐννοεῖται λοιπὸν ὅτι ὑπὸ ταύτας τὰς προϋποθέσεις οὐδεμία μεταφυσικὴ εἶναι δυνατὴ. Δι' αὐτὸ ὁ Kant, εὗρίσκειτο ἐνώπιον μεταφυσικῆς, τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Wolff, ἢ ὁποῖα δι' αὐτὴν

τὴν τὴν ἀναλύουσαν ἐργασίαν ἀρχίζει ἐκ νέου ὁ μόχθος τῆς κατασκευῆς. Ὁ λόγος δὲν δύναται νὰ σταματήσῃ εἰς «*disiecta membra*» ὀφείλει νὰ ἀνεγείρῃ νέον οἰκοδόμημα, ἀληθῆ ὁλότητα. Ἐφ' ὅσον δὲ οὗτος δημιουργεῖ ταύτην τὴν ὁλότητα, ἐφ' ὅσον συνενώνει εἰς ἓν ὅλον τὰ μέρη κατὰ τινὰ κανόνα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καθορισθέντα, βλέπει σαφῶς τὴν συναρμογὴν τοῦ οἰκοδομήματος τὸ ὅποιον ἀνεγείρει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Τὴν ἐννοεῖ ἐπειδὴ εἶναι ἱκανὸς νὰ τὴν ἀνακατασκευάσῃ κατὰ τὴν ὁλότητα καὶ τὴν διατεταγμένην διαδοχὴν τῶν ἰδιαιτέρων στοιχείων. Μόνον κατ' αὐτὴν τὴν διττὴν πνευματικὴν κίνησιν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν καθ' ὀλοκληρίαν τὴν ἐννοιαν τοῦ λόγου: ὡς ἐννοιαν ὄχι πλέον ἐνός εἶναι, ἀλλ' ἐνός πράττειν.

ταύτην τὴν λογικὴν ὀργάνωσιν τῆς ἀπεκάλυπτεν εἰς αὐτὸν τὰς ἐσωτερικὰς ἀντιφάσεις καὶ αὐθαιρεσίας τῆς ὑποτιθεμένης ἀπολύτου γνώσεως, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἐνεφανίζετο εἰς αὐτὸν ἐπιστήμη, ἡ τοῦ Νεύτωνος, μεθοδικῶς βεβαία, ἀποδεικτικῶς ἀναγκαία καὶ ἐπιδεκτικῆ ἀπείρου ἀναπτύξεως. Ἀντιμέτωπος τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης ἴσταται ἡ ἐμπειρικὴ ἀνάλυσις τῆς γνώσεως γενομένη πρῶτον ὑπὸ τοῦ Locke καὶ ριζικώτερον ὑπὸ τοῦ Hume ἢ ὅποια, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν ὄχι τὴν ἰδανικὴν ἀντικειμενικότητα ὄριον αὐτῆς τῆς γνώσεως, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς καὶ τὴν ὑποκειμενικὴν ἀνάπτυξιν τῆς καὶ ἀναλύουσα τὰς ἰδέας καὶ τὰς γενικὰς ἀρχὰς εἰς ψυχικὰ περιεχόμενα καὶ ψυχικὰς ἐργασίας, ἐφαίνετο ὅτι ὤφειλε νὰ καταλήξῃ ἀναγκαίως ἂν ὄχι εἰς σκεπτικισμόν, εἰς τινὰ θεωρητικὴν σχετικότητα. Κατὰ ταῦτα τὴν ἐκ τῆς ἀντιθέσεως ὀρθολογισμοῦ καὶ ἐμπειρισμοῦ προελθοῦσαν γενικὴν πνευματικὴν κατάστασιν ὁ Kant βλέπει εἰς τούτους τοὺς ὄρους; 1) Ἡ φυσικὴ (ἀπὸ τοῦ Galilei μέχρι τοῦ Νεύτωνος) ἐπιτελεῖται ὅλον ἐν, ἐπὶ μαθηματικῶν βάσεων, ὡς αὐστηρὰ ἐπιστήμη διατελοῦσα εἰς ἀδιάλειπτον πρόοδον. Καὶ ὁμοίως ἡ ἐμπειρικὴ κριτικὴ καταλήγει εἰς τὸν σκεπτικισμόν⁽¹⁾ (Hume), ἀρνούμενη τὸ ἀντικειμενικὸν κῦρος τῶν φυσικῶν νόμων τοὺς ὁποίους ὥρισεν ἡ ἐπιστήμη. 2) Ἡ μεταφυσικὴ, ὡς λογικὴ γνώσις τοῦ ὑπεραισθητοῦ καὶ τοῦ ὑπέρβατοῦ (Transzendent) (ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος μέχρι τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Wolff) εἶναι τὸ πε-

1) Διακρίνεται καταλλήλως (Husserl : *Logische Untersuchungen I* («Prolegomena zur reinen Logik») 1900. Πρβ. τὴν μελέτην τοῦ v. Delbos : Husserl. Sa critique du psychologisme et sa conception d'une logique pure εἰς «La philosophie allemande au XIX siècle page 34. (Paris, 1912) ἐπιμελεῖα τοῦ Ch. Andler, v. Basch, J. Benrubi κλπ.) κυρίως καὶ ἀληθῆς σκεπτικισμὸς ἦτοι κριτικὴ διάθεσις τῆς νοήσεως εἰς τὸ νὰ ἀρνηθῆται τὴν δυνατότητα ἀρχῶν ἀπολύτως ἀληθῶν αἱ ὅποια νὰ ἄγουν εἰς τὸ ἐπακολούθημα γενικῆς τινος θεωρίας, ἀπολύτως λογικῆς καὶ δι' αὐτὸ ἀνεξαρτήτου πάσης σχετικότητος καὶ μεταφυσικὸς σκεπτικισμὸς, ὁ ὁποῖος περιορίζεται εἰς τὸ νὰ διακηρύττῃ τὴν ἀδυνατότητα τοῦ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν γνώσιν τῆς ἐσωτερικῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Ταύτην τὴν δευτέραν τάσιν ἀναγκαστικῶς εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπογράψουν πάντες ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἀποδίδουν τὴν ὀφειλομένην σπουδαιότητα εἰς τὸν ψυχικὸν παράγοντα, καὶ ὁ Hume ἀνήκει εἰς ταύτην τὴν δευτέραν ὄψιν τοῦ σκεπτικισμοῦ.

δίων τῶν ἀτελευτήτων διαμαχῶν καὶ τῶν πάντοτε ἀναφυομένων ἀντιφάσεων, αἱ ὁποῖαι δικαιολογοῦν πάντα σκεπτικισμόν. Καὶ ὅμως ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ δὲν δύναται νὰ μὴ προβάλλῃ εἰς ἑαυτὴν ἐκείνας τὰς αἰωνίους ἐρωτήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἡ μεταφυσικὴ δὲν γνωρίζει νὰ δώσῃ ἱκανοποιητικὰς ἀπαντήσεις. 3) Ἡ ἠθικότης, ἐφ' ὅσον τίθεται ὑπὸ τὴν ἐξάρτησιν τῆς μεταφυσικῆς (ὅπως κάμνει τοῦτο ὁ παραδεδομένος ὀρθολογισμός) ἀπειλεῖ νὰ συμπαρασυρθῇ εἰς τὸν σκεπτικισμόν ὁ ὁποῖος πλήττει τὴν μεταφυσικὴν, ἐνῶ διὰ τῶν ἀμέσων μαρτυριῶν τῆς κοινῆς κανονικῆς συνειδήσεως, ἡ ἠθικότης εἶναι βεβαία καὶ ἀσφαλὴς (Rousseau, ἀγγλικὴ ἠθικὴ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Η ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ

Ἐκ τῶν διαφόρων διδασκαλιῶν αἱ ὁποῖαι ἐξήσκησαν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς καντιανῆς διανοήσεως, δύο πρὸ πάντων εἶναι ἄξια ἰδιαιτέρας παρατηρήσεως: ἡ διδασκαλία τοῦ Leibniz καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Hume. Ἡ πρώτη κλείει τὴν θεωρίαν τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, ἡ ὁποία μάτην ἐζήτησε νὰ συμφιλιώσῃ νοεῖν καὶ εἶναι ἐπειδὴ δὲν ἤθελεν ἀκόμη νὰ ἀναγάγῃ τὸ εἶναι εἰς τὸ νοεῖν: ἡ μεταφυσικὴ ὑπόθεσις τοῦ Leibniz εἶναι ἡ ὑψίστη ἀποκάλυψις τῆς τοιαύτης ἀδυναμίας καὶ ἡ μονὰς ὡς ἀναλλοίωτος ἐνότης διατηρεῖ ἀκόμη τὴν σφραγίδα τῆς προηγουμένης ὀντολογίας· ἀλλ' ἡ μονὰς ὡς παραστατικὴ δύναμις ὑποδεικνύει ἤδη τὴν θέλησιν νὰ εὔρῃ τὸ πραγματικόν ὄχι εἰς τὸ εἶναι, ἀλλ' εἰς τὸ πράττειν, εἰς τὸ ἐνεργεῖν, εἰς τὸ δημιουργεῖν, μὲ μίαν λέξιν εἰς τὸ νοεῖν. Ἐφ' ὅσον ἡ μονὰς παριστάνει, εἶναι ἀνάγκη ἀκόμη νὰ γίνῃ δεκτὸν καὶ ἄλλο τι ὑπὲρ τὴν παραστατικὴν τῆς δυνάμιν ἢ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ τὸ παριστανόμενον: θέσις

ἀστήρικτος εἰς διδασκαλίαν, ὅπως ἢ τοῦ Leibniz, ἢ ὅποια εἶχεν ἤδη κατανοήσει ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ νοῆ τὸ πραγματικόν δυϊστικῶς ὡς πνεῦμα καὶ ὡς ὕλη, κατὰ τὴν παραδεδομένην πραγματικοκρατίαν (Realismus), οὐδὲ ὡς *res cogitans* καὶ *res extensa*, μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καρτεσιου. Διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ ἀστηρίκτου τῆς θέσεώς του, κατὰ τὴν ὅποیان τὸ γεγονός ἀκριβῶς τοῦ ἀπλῶς παριστάνειν δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξαλείψῃ πᾶν ὑπόλειμμα διύσμου, ὁ Leibniz εἶχεν ἀνάγκην τῆς κανονιστικῆς ἐνεργείας τῆς νοήσεως καὶ ὄχι ἀπλῶς τῆς παραστατικῆς. Οὗτος δὲ εἶναι ὁ ἐξέχων τόνος κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Leibniz εἰς τὴν κριτικὴν, ὅτι ἀπὸ ταύτης τῆς ἀπόψεως, ἢ ὅποια εἶναι τὸ οὐσιῶδες εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διανοήσεως, ὁ Kant δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ συνεχιστὴς καὶ ὁ συμπληρωτὴς ἀπαιτήσεως ἢ ὅποια ἐγένεν αἰσθητὴ ἤδη εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Leibniz. Ἡ ἐπίδρασις τὴν ὅποیان εἶχε τὸ ρεῦμα τοῦτο ἐπὶ τὴν καντιανὴν διανόησιν δὲν εἶναι ἀντίθετος, ὅπως πολλάκις ἐθεωρήθη, πρὸς τὴν ἐπίδρασιν ἢ ὅποια ἐξησκήθη ὑπὸ τοῦ φαινομενισμοῦ τοῦ Hume: θετικὴ ἢ ἐπίδρασις τοῦ Leibniz, ἢ ἐπίδρασις τοῦ Hume πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀρνητικὴ. Ὑπάρχει συνέχεια Leibniz-Kant, ἀλλ' ὑπάρχει, μὲ ἐπιφύλαξιν τινά, καὶ συνέχεια Hume-Kant τοῦτο δὲ ἐξηγεῖ πῶς ὑπὸ τινῶν εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιώνεται, πάρα πολὺ ὁμως ἀπλοϊκῶς, ὅτι ὁ Kant εἶναι συνεχιστὴς τοῦ Hume. Συνέχεια σκέψεως ὑπάρχει μεταξὺ Hume καὶ Kant, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ Kant δέχεται τὴν διδασκαλίαν τοῦ Hume ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ γνῶσις παρήγετο, ὅπως ἐπίστευεν ὁ Hume, ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν αἰσθητῶν ἐντυπώσεων καὶ τῶν ἀντιτύπων αὐτῶν, τῶν εἰκόνων τῆς νεωτέρας ψυχολογίας καὶ τὰς ὅποιας ὁ Hume καλεῖ ἰδέας. Μὴ δεχόμενος ὁ Kant τὸ σημεῖον ἐξορμήσεως τοῦ Hume δὲν δύναται φυσικῶς νὰ δέχθῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Hume οὐδὲ τὰ τελευταῖα ἐπακολουθήματα. Ἀλλ' ὁ Kant δὲν δέχεται τὸ σημεῖον ἐξορμήσεως τοῦ Hume διὰ τοὺς ἰδίους λόγους διὰ τοὺς ὅποιους συμπληρῶναι τὸν Leibniz δι' ἐκείνην δηλαδὴ τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ νοοῦτος ὑποκειμένου, τὴν ὅποیان ὁ Leibniz εἶχε περιορίσει, ὅπως ὁ Hume, εἰς τὴν παραστατικὴν ἰκανότητα. Ἀλλ' ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι, παρὰ τοῦτο τὸ σημεῖον ὁμοιότητος τῆς διδασκαλίας τοῦ Hume καὶ τοῦ Leibniz

θεμελιωδῶς διάφορα ἦσαν τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξαν αἱ διδασκαλαὶ αὗται, ἐπειδὴ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Leibniz ἡ παραστατικὴ ἰκανότης ἐσήμαινεν ἐνεργεῖν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡ ψυχὴ περιεῖχεν ἤδη εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δυνάμει ἐνῶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Hume ἡ παραστατικὴ ἰκανότης ἐσήμαινεν ἀπλῶς ἀντιλαμβάνεσθαι πρᾶγμα τι ἐξωτερικὸν ἢ ἐνθυμεῖσθαι πρᾶγμα τι τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη γίνεαι πραγματικῶς ἀντιληπτὸν εἰς τὸ παρελθόν, ἐπόμενον καὶ φυσικὸν ἦτο ἡ ἐπίδρασις τοῦ Leibniz νὰ ἐκδηλωθῇ πολὺ περισσότερον φανερά ὑπὸ θετικὴν ἔννοιαν καὶ ἡ τοῦ Hume, ἐὰν δύναται νὰ λεχθῇ, ὑπὸ ἀρνητικὴν ἔννοιαν. Ὁ Kant ἀναπτύσσει μὲ τὴν ἐνεργητικότητά τῆς νοήσεως καὶ τὴν παραστατικὴν ἰκανότητά τοῦ Leibniz καὶ τὴν τοῦ Hume· ἀλλὰ μὲ τὸν Leibniz ἔχει κοινὸν τὸ οὐσιώδες ζήτημα καὶ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης φιλοσοφίας, ζήτημα τὸ ὁποῖον οὐδὲ πόρρωθεν ἀπασχολεῖ τὸν Hume: κατὰ ποῖον τρόπον ἡ παραστατικὴ αὕτη ἰκανότης δύναται νὰ εἶναι ὁ ὅρος τῆς γνώσεως. Εἶναι βεβαίως δυνατὴ ἔρμηνεα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Hume ἡ ὁποία νὰ μᾶς κάμῃ νὰ αἰσθανθῶμεν εἰς τὸν Hume τὸν πρόδρομον τῆς Κριτικῆς, ἀλλὰ πρόδρομον ὄχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν συνήθη τοῦ νὰ θεωρήσωμεν τὸν Kantσυνεχιστὴν τοῦ Hume, ἐπειδὴ ὁ Kant, ἔστω καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ, ἐνίσχυσε τὴν κρημνίζουσαν κριτικὴν τοῦ Hume ἐναντίον πάσης δυνατότητος τῆς γνώσεως κατὰ τρόπον ἀπόλυτον· ἀλλὰ τὸν Humeπρόδρομον τοῦ Kant πρὸ πάντων κατὰ τὴν σημασίαν τοῦ ὑπερβατικοῦ ἰδανισμοῦ¹⁾ δηλαδὴ κατὰ τὴν

1). Ὑπάρχουν πλεῖσται ἐνδείξεις αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ μᾶς πείσουν εἰς τὸ νὰ θεωρῶμεν τὸν Hume ἰδανιστὴν, ἐπειδὴ ἡ θετικιστικὴ τοῦ μέθοδος δὲν εἶναι ἀρκετὴ (τίποτε ἄλλο ἢ ἡ μέθοδος τοῦ) νὰ τὸν ἀποκλείσῃ ἐκ τοῦ ἰδανισμοῦ. Ὁ Hume παριστάνει ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ τὸν τυπικὸν ἐκθέτην, ἐκεῖνον τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ὑποκειμενισμοῦ ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει πᾶσαν ὄψιν τῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας. "Ὅταν ὁ φιλόσοφος βεβαιῶναι μὲ πᾶσαν εἰλικρίνειαν ὅτι ὁ κόσμος συνίσταται εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψίν μου, δὲν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν θετικιστικὸν ἢ τὴν ἔκφρασιν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν, ἀναμφιβόλου φυσιοκρατικῆς καταγωγῆς, τὴν ὁποῖαν ἴσως αὐστηρὸς σημερινὸς ἰδανιστὴς θὰ ἠθελε νὰ ἀντικαταστήσῃ διὰ τῆς δημιουργίας. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἀποκτᾷ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νοήσεως λογικὴν σημασίαν μόνον μετὰ τὴν καντιανὴν ἀνακάλυψιν τῆς συνθετικῆς ἐνεργητικότητος τῆς νοήσεως, καὶ ἡδύνατο νὰ γίνῃ χρῆσις αὐτῆς πρὸς ἐξήγησιν τοῦ κόσμου, μόνον ἀφοῦ ὁ

βεβαίωσιν ὅτι ἡ φαινομενικὴ πραγματικότης ἔστω καὶ ἐπιστημονικῶς νοουμένη, εἶναι μόνον ἀνθρωπίνην πραγματικότης. Φυσικὰ δὲν ἐμφανίζεται, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλως, εἰς τὸν Hume ἡ ἐκδοχὴ μιᾶς φαινομενικῆς, ἀνθρωπίνης πραγματικότητος, ἡ ὁποία νὰ ἀντιτίθεται εἰς τὴν νοητὴν πραγματικότητα, ὡς πραγματικότητα νοούμενον. Ἡ παραδοχὴ ταύτης εἶναι ἀκριβῶς ἡ ὑπερβασίς τοῦ ἐμπειρισμοῦ τοῦ Hume ἐκ μέρους τῆς ὑπερβατικῆς διδασκαλίας τοῦ Kant· ἀλλὰ δυνάμεθα κάλλιστα νὰ ἐρμηνεύσωμεν ὅτι εἰς τὴν τοιαύτην κριτικὴν τῆς γνώσεως ὁ Hume ἀκολουθῶν τὸν Berkeley, ἔδωκε τὸ πρῶτον μέρος, ὅτι δηλαδή ἡ ἡμετέρα γνώσις καθ' οἷονδὴποτε τρόπον καὶ ἂν νοηθῆ δὲν δύναται νὰ ἀναφέρεται ἢ εἰς ἀνθρωπίνην

Richte ἐταύτισε τὴν πραγματικότητα μὲ τὴν δημιουργικὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἐγώ. Ἐπομένως ἰδανισμός, ἂν θέλωμεν, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ παραφωνῆ πρὸς τὸ ὅ,τι σήμερον συνηθίζομεν νὰ θεωρῶμεν ἰδανισμόν, ἀλλὰ πάντοτε ἰδανισμός ἂν ὑπὸ τὴν λέξιν ταύτην ἐννοῶμεν καὶ τὸ ταυτίζει τὴν πραγματικότητα μὲ ὅ,τι εἶναι ἐν τῷ ὑποκειμένῳ. Συγχρόνως, ἐπειδὴ πραγματικῶς ὑπάρχει εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Hume διεισδύσας τις αἰσθησιοκρατικὴ καθ' ὅσον γίνεται λόγος πάντοτε περὶ ἐκείνου τὸ ὅποιον ἀμέσως εἶναι εἰς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις καὶ μόνον ἐμμέσως εἰς τὴν ἡμετέραν νόησιν δηλαδή μόνον ὡς ἀναπαραγωγὴ ἐκείνου τὸ ὅποιον εἶχον προηγουμένως παραγάγει αἱ αἰσθήσεις, ἀποτελεῖ αὕτη ἡ φιλοσοφία ἰδιαιτέραν μορφήν ἰδανισμοῦ καὶ ὠνομάσθη φαινομενιστικὸς ἰδανισμός. Ἀναφέρονεν ἀνωτέρω τὴν θετικιστικὴν μέθοδον τοῦ Hume: ὑπ' αὐτὴν ἐννοοῦμεν τὴν βεβαίωσιν ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀρχώμεθα, διὰ πᾶσαν γνώσιν, ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ δεδομένου ἀλλὰ χωρὶς, ἐννοεῖται, δι' αὐτὸ νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ αἰσθητοῦ δεδομένου νὰ δώσῃ εἰς ἡμᾶς ἀπόλυτον γνώσιν τῶν πραγμάτων τῶν οὕτω ἀντιληπτῶν γενομένων, ἀλλὰ μόνον γνώσιν ἐξηρητημένην ἐξ ἐμοῦ, ὑποκειμένου εἰς τοῦτον τὸν χῶρον καὶ εἰς ταύτην τὴν στιγμὴν. Κατὰ τὸν θετικισμόν πέρα τοῦ δεδομένου ὑπάρχει τὸ μυστήριον τὸ ὅποιον οὐδεμίᾳ γνωσιολογικῆ ἔρευνα δύναται νὰ διαπεράσῃ. Ὁ Hume δὲν ἔχει τοῦτον τὸν χωρισμόν τοῦ ἀγνώστου. Ἀπλῶς δὲν βαίνει πέρα ἐκείνου τὸ ὅποιον δύναται ἀπ' εὐθείας δηλαδή κατ' αὐτὸν αἰσθητικῶς νὰ γνωρίσῃ: δὲν αἰσθάνεται οὐδὲ τὴν ὑπαρξιν τούτου τοῦ πέρα. Συντόμως, ὁ Hume παρὰ τὰ ἀρνητικὰ του συμπεράσματα δὲν εἶναι οὔτε σκεπτικιστῆς, οὔτε θετικιστῆς: εἶναι μᾶλλον φιλόσοφος ὁ ὁποῖος δὲν δέχεται ἄλλην ἀλήθειαν ἐκτὸς τὴν τοῦ φαινομένου, καὶ ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην οὗτος εἶναι θεωρητικὸς τῆς μεθοδολογίας τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀρνητῆς μόνον τῶν ἀξιώσεων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι, χάρις εἰς αὐτὰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, πιστεύουν ὅτι φθάνουν εἰς τὴν ἀναγκαίαν καὶ καθολικὴν γνώσιν, τοῦτο δὲ δὲν εἶναι βεβαίως ἢ πεποιθήσις τῆς σημερινῆς ὑψηλῆς ἐπιστήμης.

πραγματικότητα: ὁ Kant προσέθηκεν εἰς ταύτην τὴν ἀνθρωπίνην πραγματικότητα μίαν ἄλλην πραγματικότητα. Ἐπιπροσθήκη αὕτη ἂν καὶ διετηρήθη αὐστηρῶς εἰς τὴν ἰδανιστικὴν καὶ ὑπερβατικὴν τῆς σημασίαν, δὲν σημαίνει τι τὸ ἀντίθετον εἰς ὅ,τι ἐβεβαιώθη ὑπὸ τοῦ Hume, ἀλλὰ συμπλήρωμα τῆς διδασκαλίας του: ἐκείνην τὴν «ἐπαρχίαν» τὴν ὁποῖαν ὁ Hume ὅπως λέγει ὁ Kant, εἶχε καθ' ὀλοκληρίαν ἐξαλείψει. Μὲ ὀλίγας λέξεις, ἐνῶ καὶ ὁ Hume καὶ ὁ Kant ἀρνοῦνται ἀπόλυτον κύρος εἰς τὴν ἐπιστήμην περιορίζοντες αὐτὴν εἰς τινὰ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργηθεῖσαν πραγματικότητα, ὁ πρῶτος σταματᾷ ἐδῶ, ὁ δεῦτερος προχωρεῖ καὶ παράγει ὑπερβατικῶς τὸ ὑπερβατὸν αὐτῆς: διότι τὸ πᾶν εἰς τὸν κόσμον μᾶς παραπέμπει εἰς τι βαθύτερον ἂν τοῦτο δύναται νὰ γνωσθῇ ἢ ὄχι, ὀλίγον ἐνδιαφέρει. Τὸ ἀδύνατον δὲ τῆς γνώσεως τοῦ νοητοῦ ἔφευγεν εἰς τὴν ὑψίστην ἔκφρασιν πράγματι καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἔμπνευσιν τοῦ Kant, ὁ ὁποῖος εἰς ταύτην βλέπει νέαν ἀπόδειξιν τοῦ ἀπολύτου ὑπερανθρώπου. Ἐὰν δὲ ὑπάρχη ἀντίθεσις τοῦ Kant πρὸς τὸν Hume ἢ ἀντίθεσις δὲν ἔγκειται εἰς τὴν βεβαίωσιν τοῦ δυνατοῦ ἢ μὴ δυνατοῦ τῆς γνώσεως τῆς νοητῆς πραγματικότητος, ἀλλ' εἰς τὴν βεβαίωσιν ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα ἢ ὁποῖα εἶναι ἐντὸς ἐμοῦ καὶ ἐκτὸς ἐμοῦ ὑπάρχει τι ἄλλο ἐκτὸς τοῦ φευγαλέου καὶ μεταβατικοῦ τῆς αἰσθήσεως. Ἡ μεγάλη σπουδαιότης τὴν ὁποῖαν λαμβάνει ὁ Leibniz, ὡς καὶ ὁ Hume, ἐξηρτάτο ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Leibniz ἀνέπτυσε μὲ τὸ νεώτερον κριτήριον τῆς ἐνεργητικότητος (ἢ μονάς ὡς ἔννοια οὐσίας — δυνάμεως ληφθεῖσα ὡς σημεῖον ἐξορμήσεως) ἐκεῖνον τὸν νοητὸν κόσμον τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων ὤφειλεν ἀναγκαστικῶς νὰ βεβαιώσῃ κατὰ τινὰ πρώτην φάσιν τῆς διανοήσεώς του, εἰς τὴν ἰδέαν ὡς ἀνάμνησιν. Ἡ ἀναγκαιότης τοῦ μεταφυσικοῦ στοιχείου τῆς πλατωνικῆς ἰδέας (τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον ὡς ἀναγκαιότης πρώτου στοιχείου ἀπηλλαγμένου ἀπὸ πάσης ἐμπειρικῆς ἐπιβεβαιώσεως) γίνεται ἡ παραστατικὴ ἐνεργητικότης τῆς μονάδος, τὴν ὁποῖαν ὁ Berkeley δέχεται μόνον διὰ τὸ ἄτομον, ὡς τὸ ὑποκείμενον. Ὁ Hume μόνον εἰς τοῦτο τὸ τελευταῖον σημεῖον προσηλώσας τὴν προσοχὴν του καὶ μόνον αὐτὸ ἀναπτύξας, ἔδειξε τὸ βάραθρον τῆς ἀρνήσεως ἐὰν ἐβασίζόμεθα ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τοῦ ἐμπειρικοῦ ὑποκειμένου. Ἐκ τούτου ἀκριβῶς ἢ εἰκῶν ἐνὸς Hume, ὁ ὁποῖος

ἀφύπνιζει τὸν Kant ἐκ τοῦ περιφήμου δογματικοῦ ὕπνου. Ἡ ἀφύπνις δὲ ἐκ τούτου καθορίζεται ὄχι μόνον ἐκ τῆς ἀναπτύξεως ὑπὸ θετικὴν ἔννοιαν ἐκείνων τῶν διανοητικῶν παραστάσεων αἱ ὁποῖαι ἤδη ἀπὸ ἐτῶν ἀπησχόλουν τὸν [Kant, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τοῦ ὅτι πραγματικότης τις ἢ ὁποῖα κατέστη δυνατὴ διὰ τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ὑποκειμένου δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἀπολύτως ἀντικειμετική. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἄμεσος ἐπίδρασις τοῦ Hume ἐπὶ τὸν Kant δὲν πρέπει νὰ ζητηθῇ οὔτε εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ a priori γενικῶς, οὔτε εἰς τὴν ἀνταπόκρισιν μεταξὺ τῶν a priori ἀρχῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' εἰς τὰ ἐπακολουθήματα τοῦ a priori, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ μᾶς φέρουν ἢ εἰς φαινομενικὸν συμπέρασμα. Τῷ ὄντι, ἐὰν ὁ Kant διὰ τοῦ Berkeley ἠδύνατο νὰ διακρίνη ὅτι πᾶσα θεωρία τῆς γνώσεως δὲν ἠδύνατο νὰ κατασκευασθῇ συνηρημένως ἢ βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἐμπειρικοῦ ὑποκειμένου, ὁ Hume δεικνύει εἰς τὸν Kant ὅτι ἡ ἐνεργητικότης τοῦ ὑποκειμένου δὲν δύναται νὰ καταλήξῃ ἢ φαινομενικῶς, ἐὰν δὲν γίνῃ δεκτὸν τι ἄλλο. Ἐντεῦθεν ὁ λόγος ὡς ἀνωτέρα δύναμις ὄχι μόνον παντὸς ἀτομικοῦ ὑποκειμένου, ἀλλ' ὁ λόγος ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπέκεινα καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ὁλοκλήρου θεωρουμένης κατὰ τὴν διανοητικὴν τῆς ἐνότητά.

Ἡ ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΟΥΣΙΩΔΟΥΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ὁ Kant ὄφειλε νὰ λάβῃ ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν τὴν παραστατικὴν ἱκανότητα τῆς μονάδος ἢ ὁποῖα ὑπῆρξεν ἢ ὑψίστη βαθμὶς εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνῆλθεν ἡ διανόησις τοῦ Leibniz ἀποφεύγων ὅμως τὸν δογματισμὸν τῆς προδιατεταγμένης ἀρμονίας, καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐμπειρίας διὰ τὴν γνώσιν, ὅπως εἶχεν ἀποδείξει ὁ ἀγγλικὸς ἐμπειρισμὸς χωρὶς ὅμως νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Hume. Αὗται εἶναι αἱ δύο ἀπαιτήσεις αἱ θεμελιώδεις εἰς τοῦ ὁποῖου ὄφειλε νὰ ἀπαντήσῃ ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, τῆς ὁποίας ἡ ἀνάπτυξις εἶναι ἡ ἀνάλυσις τῆς παραστατικῆς ἱκανότητος εἰς ἐνεργητικότητα κανονίζουσας τὴν ἐμπειρίαν, τὴν ὁποῖαν ὁ